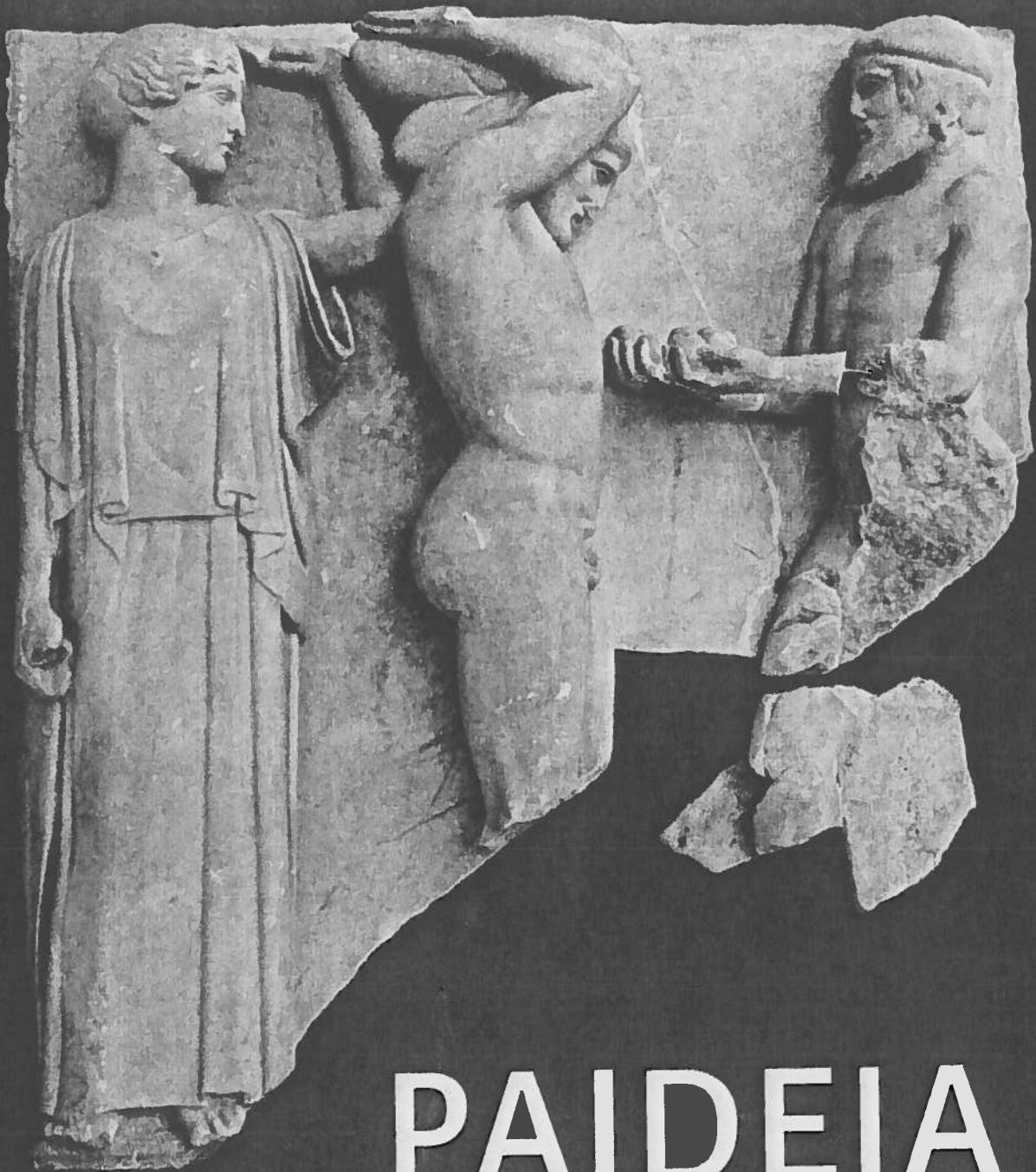

PAIDEIA

Grundbog til oldtidskundskab

Brian Andreassen og Jens Refslund Poulsen

SYSTIME >

Filosofi

Filosofi kommer fra græsk: *filosofia* og betyder 'kærlighed til visdom'. Ordet filosofi bruges som regel som betegnelse for menneskets beskæftigelse med grundlæggende spørgsmål om blandt andet verdens indretning, eksistens, viden, værdier og fornuft. Grækerne opfandt filosofien, siger man. Men det betyder ikke, at grækerne var de første til at stille grundlæggende og eksistentielle spørgsmål. Også i mange andre oldtidskulturer, fx ægypterne og babylonerne, er sådanne spørgsmål naturligvis blevet rejst og forsøgt besvaret.

Og næsten samtidig med den græske filosofi blomstrede noget af den vigtigste filosofi i Indien og i Kina: Buddha levede omkring 500 f. Kr. og Konfucius omkring 550 f. Kr.

Når det alligevel er berettiget at give grækerne æren for at have 'opfundet' filosofien, er det, fordi grækerne filosoferede på en væsentlig anderledes måde end i andre kulturkredse, hvor filosofien ofte var tæt forbundet med religionen. Hos grækerne præsenterer filosofien eksistentielle spørgsmål og svar, som ofte er i direkte modstrid med religionen. Man har kaldt denne overgang fra en religiøs til en filosofisk verdensforklaring omkring 600 f. Kr.

Filosofi (φιλοσοφία):
(egentlig: kærlighed
til visdom) filosofi

117. Platons Akademi
Mosaik fra Pompeji
1. århundrede e. Kr.

Mýtos (μῦθος): ord,
beretning, myte

Lógos (λόγος): ord,
beretning, fornuft

for overgangen fra *mýtos* til *lógos*: Fra en verdensforklaring baseret på billedrige, mytologiske fortællinger om guder og helte til fornuftsbaserede analyser af verdens indretning, baseret på iagttagelser.

Begreberne *mytos* og *logos* betyder i udgangspunktet begge 'ord' eller 'beretning' og kan begge omfatte verdensforklaringer. Både Homers og Hesiods eper præsenterer gennem deres mytologiske univers forklaringer på verdens skabelse, historiens gang og menneskets livsvilkår, men disse forklaringer er netop eksempler på *mytos*, dvs. en mytologisk, ikke-videnskabelig fortælling. Hos Hesiod kan man fx læse, hvordan Uranos (himlen) blev skabt af Gaia (jorden):

Først bragte Gaia til verden et væsen, der var hendes lige,
Uranos, stjernebestrøet, der helt skulle tildække hende,
skabt til at være et urokket bo for de salige guder.

(Hesiod *Theogonien* vv. 126–128)

Logos derimod er et yngre ord, som betegner en anden slags beretning end *mytos*. Netop en sådan slags beretning om verdens indretning, som de græske filosoffer omkring 600 f. Kr. begynder at etablere ved hjælp af deres fornuft. Logos kommer derfor også til at betyde fornuft og argumentation, og deraf har vi ordet 'logisk' – dvs. 'i overensstemmelse med logos'. Det er denne vigtige udvikling i grækernes verdensforklaring, der har dannet grundlag for al senere europæisk filosofi og videnskab og således har spillet en afgørende rolle for samfundsopfattelsen og -udviklingen – i Europa og i resten af verden.

FØRSOKRATIKERNE

Den græske filosofi opstod på Lilleasiens vestkyst – i antikken Jonien og i dag Tyrkiet – hvor der i løbet af arkaisk tid (ca. 700–480 f. Kr.) blev grundlagt mange græske kolonier. Det er vanskeligt at sige, hvorfor det netop var i de græske kolonier, at filosofien blomstrede op, men måske har kulturmødet mellem den oprindelige befolkning og de græske tilflyttere været særligt gunstigt for den filosofiske tanke. De græske bystater var forholdsvis overskuelige i areal og indbyggerantal og ganske anderledes indrettede end Perserriket, som grækerne stiftede bekendtskab med i Lilleasien. Perserne var ledet af en enevældig konge med guddommelig status, mens borgerne i mange græske bystater deltog aktivt i byens ledelse. De frie grækernes møde med de fremmede, der bekendte sig til en helt anden verdens- og samfundsorden, må have været et godt udgangspunkt for at overveje, hvordan verden var indrettet.

De første græske filosoffer kaldes ofte naturfilosofferne, fordi de ud fra iagttagelser af naturen opstillede nye verdensforklaringer, der gjorde op med

de eksisterende verdensforklaringer baseret på religion og myter. Med en bredere samlebetegnelse kaldes disse filosoffer også førsokratikerne. Dvs. filosofferne, der levede før – og i visse tilfælde samtidig med – Sokrates. Vores kendskab til naturfilosofferne eller førsokratikerne stammer først og fremmest fra andre antikke forfattere, der – ofte flere århundeder efter førsokratikernes egen tid – har skrevet om disse filosoffer. Førsokratikerne udgør på ingen måde nogen samlet gruppe med et fælles filosofisk program. De levede spredt i både tid og rum og bekendte sig til vidt forskellige filosofiske teorier, men fælles for dem var deres tilknytning til græsk kultur og sprog og det vidensbegærlige, frygtløse opgør med den mytos-baserede verdensforklaring, som indtil da havde været fremherskende.

Den første filosof siges at have været **Thales** fra byen Milét i Jonien. Thales levede omkring 600 f. Kr. og havde ifølge den senere filosof Aristoteles som grundantagelse, at oprindelsen til alting er vand. Aristoteles nævner i samme passage, at det var et fællestræk for de første græske filosoffer, at de søgte efter altings *arké*, der betyder 'oprindelse' eller 'grundprincip'. Disse filosoffer var langt fra enige om, hvad altings grundprincip var, fortsætter Aristoteles, og forklarer, at Thales formentlig lagde sig fast på sin forklaring:

fordi han så, at al føde indeholder væske, og at selv varme opstår og næres af væske – det, hvoraf noget opstår, er altid dets princip. Herfra fik Thales denne opfattelse, og endvidere fordi alle levende væseners sæd har en fugtig natur; og vand er det princip, der ligger til grund for alle fugtige ting.

(Aristoteles *Metafysikken* 983 b)

Thales' antagelse var forkert, men det ændrer ikke på, at hans – og de andre tidlige græske filosoffers – forsøg på at finde frem til altings *arké* er afgørende vigtigt. Aristoteles siger, som det fremgår af citatet ovenfor, at Thales nåede frem til sin definition af *arké* ved at iagttage den fysiske verden, han levede i. Og netop deri består det revolutionerende nye ved den græske filosofi, at den – uden at tage nævneværdigt hensyn til tidligere mytologiske verdensforklaringer – analyserer og fortolker verden på baggrund af selvstændig iagttagelse og tænkning. Thales var desuden kendt som en af antikkens syv vise, og han skal efter historikeren Herodots udsagn også have forudsagt en solformørkelse, samt på snedig vis have ført den lydiske Kong Kroisos' hær over Halysfloden mod Perserriket.

De efterfølgende naturfilosoffer gjorde ligesom Thales konkrete iagttagelser og opstillede på den baggrund almene sætninger om verdens indretning. Men deres almene sætninger kunne også antage mere spekulativ karakter, så som Thales' elev Anaximander (ca. 600–525 f. Kr.). Han definerede altings *arké* som *to ápeiron* (det uendelige), idet han formentlig

Arké (ἀρχή): oprindelse, grundprincip

118. Portræt af Thales
Græsk frimærke fra
1994

mente, at altings grundprincip måtte formuleres som mere end blot vand, og at dette grundprincip ikke kunne opfattes gennem sanserne. Anaximander udviklede en avanceret teori om verdens skabelse og indretning baseret på en evig vekslen mellem modsætninger, som fx varm og kold, tilblivelse og tilintetgørelse.

Syditalien udgjorde et andet centrum for den tidlige græske filosofi. Filosofen Pythagoras (ca. 580–497 f. Kr.) er en af de mest gådefulde skikkelser fra perioden. Han mente – efter at have iagttaget at tonehøjden var afhængig af længden på et musikinstrumentets strenge – at verden består af tal og kan udtrykkes i talforhold. Talforholdene udtrykte ifølge Pythagoras den harmoni, som eksisterer i verden, og som blandt andet udmøntedes i 'sfærernes harmoni', dvs. den musik, som himmellegemerne ifølge Pythagoras frembragte under deres bevægelser. Mest berømt er Pythagoras dog for den såkaldte *pythagoræiske læresætning*, som udtrykker talforholdene i en retvinklet trekant. Ud over at have beskæftiget sig med talforhold var Pythagoras påvirket af den religiøse sekt kaldet orfikerne, der inspirerede ham til hans sjælevandringslære. Pythagoras mente ligesom orfikerne, at sjælen var så at sige indespærret i legemet og efter et menneskes død vandrede videre til et andet legeme. På grundlag af orfikernes og Pythagoras' sjælevandringslære dannedes i antikken den opfattelse, at verdens udvikling var cyklisk, dvs. at historien gentog sig igen og igen.

Heraklit (omkring 500 f. Kr.) baserede ligesom Anaximander sin verdensforklaring på tanken om evig forandring og definerede derfor ilden som sin arké, som han også forbandt med ordet logos. Logos skal her forstås som 'verdensfornuft', dvs. en lovmæssighed,

119. Filosofen Heraklit. I filosofihistorien er Heraklit blevet fremstillet som den grædende filosof på grund af sit vemod over verdens konstante forandring.
Rubens. 1636–1638

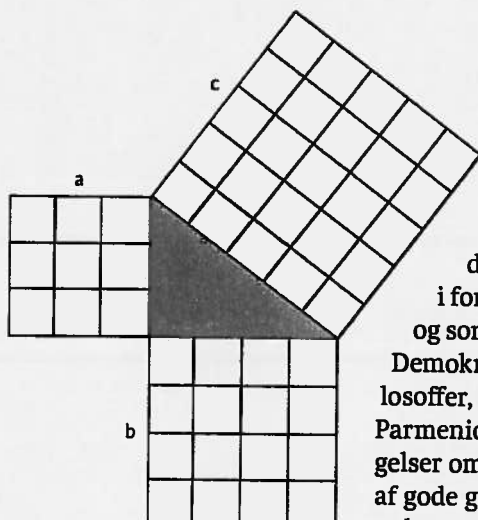
der styrer alle forandringsprocesser i verden. Heraklit tillægges som regel den græske sætning: *pánta rhei* 'alting flyder' som en slags filosofisk motto. Dette udsagn har ikke skullet forstås sådan, at Heraklit mente, at alting flød på kaotisk vis, men tværtimod at alting var underlagt logos' ufravigelige lov om verdens evige forandring.

Parmenides (ca. 515–450 f. Kr.) var optaget af, hvad det ville sige, at noget 'er'. Parmenides' filosofiske overvejelser af dette spørgsmål, mundede blandt andet ud i følgende grundantagelser: 'det værende er' og 'det værende er uforanderligt'. Parmenides' grundantagelser kan være vanskelige at forstå, fordi de ikke baserer sig på iagttagelser af verden, men på tænkning. Parmenides mente nemlig ikke, at sansernes iagttagelser kunne bruges i filosofisk henseende, og han mente, at kun tænkningen havde egentlig eksistens. Parmenides' grundantagelse om, at alting er uforanderligt, siges at stå i modsætning til Heraklits grundantagelse om, at alting flyder. Og man har hævdet, at der mellem Heraklit og Parmenides bestod et stort filosofisk modsætningsforhold, som mange af de efterfølgende filosoffer forsøgte at løse, herunder Platon. Ud fra de få bevarede kilder til Heraklits og Parmenides' filosofi er det imidlertid vanskeligt at afgøre, hvor stort dette filosofiske modsætningsforhold har været.

Demokrit (ca. 470–390 f. Kr.) var en af de sidste førsokratiske filosoffer. Faktisk levede han nogenlunde samtidig med Sokrates, men han tælles på grund af sit filosofiske udgangspunkt og sin metode alligevel med blandt førsokratikerne. Demokrits udgangspunkt var den filosofiske konflikt, som var opstået mellem Heraklits og Parmenides' to vidt forskellige grundantagelser. Demokrit var enig med Parmenides i, at det værende var uforanderligt. Han kaldte den mindste, uforanderlige

120. Filosofien Demokrit. Demokrit er i filosofihistorien blevet fremstillet som Heraklits modsætning: Den leende filosofi, der på grund af sin lære om, at alting består af atomer, tog let på det hele
Rubens. 1636–1638

121. Grafisk illustration af den pythagoræiske læresætning: $a^2 + b^2 = c^2$

Άτομος (ἄτομος):
(egentlig 'udelelig') atom

Sofist (σοφιστής):
(egentlig 'vismand')
omrejsende lærer og
intellektuel, sofist

enhed *átomos*, der betyder 'udelelig' og er blevet til den naturvidenskabelige betegnelse 'atom'. Men til forskel fra Parmenides mente Demokrit, at der fandtes forandring og bevægelse i verden, nemlig i forbindelse med de bevægelser, som atomerne foretog, og som skabte de sanseindtryk, som mennesker modtager. Demokrit var således med sin atomteori en af de første filosoffer, der forsøgte at løse konflikten mellem Heraklit og Parmenides og deres tilsyneladende uforenelige grundantagelser om forandring og uforanderlighed. Demokrit baserede af gode grunde ikke sin filosofiske teori på den slags avancerede naturvidenskabelige forsøg, som i 1800-tallet dannede grundlaget for den moderne atomteori, men nåede frem til

sine resultater på baggrund af sin tænkning. Demokrits filosofiske interesse ser imidlertid ud til at have været bred, og hans regnes også for den første filosof, der i antikken beskæftigede sig med etik, der i bred forstand kan defineres som læren om forholdet mellem rigtigt og forkert.

Førsokratikernes mange forskellige filosofiske spørgsmål og svar kom til at beskæftige mange af de efterfølgende filosoffer som blandt andre Platon og Aristoteles. Og der kan i mange af de senere filosofers værker findes antagelser og tendenser, der vidner om, at førsokratikernes indflydelse på filosofihistorien var stor. Det gælder fx Platons generelle mistillid til sanseligtagelsers pålidelighed i filosofiske sammenhænge; en mistillid som han formentlig havde arvet fra blandt andre Anaximander og Parmenides. Ud fra en nutidig synsvinkel er det mindre vigtigt, at mange af de svar, som førsokratikerne gav på de spørgsmål, de selv eller deres forgængere havde stillet, senere hen blev forkastet. Førsokratikernes vigtigste indsats var først og fremmest den nye type spørgsmål om verdens indretning, som gjorde tidligere mytos-baserede verdensforklaringer utilstrækkelige, og som i stedet skabte en helt ny og videnskabelig måde at tænke på.

SOFISTERNE

I 400-tallet f. Kr. opstod en ny type filosoffer: Sofisterne. *Sofistés* er på græsk afledt af adjektivet *sofós*, der betyder 'vis' eller 'klog'. Den oprindelige betydning af sofist var derfor blot 'vismand'. Sofisterne stammede ligesom de førsokratiske filosoffer fra mange forskellige steder inden for den græsktalende del af Middelhavsområdet, men fordi Athen efter sejrene over perserne i 490 og 480 f. Kr. var blevet den absolut førende græske bystat og tilmed var en demokratisk bystat, opholdt de fleste af sofisterne sig i kortere eller længere perioder i Athen. I modsætning til førsokratikerne arbejdede sofisterne med udgangspunkt i mennesket med samfundsmæssige og kulturelle spørgsmål, og retorik, politik og etik hørte til blandt deres kerediscipliner. Og

denne nye, filosofiske vinkel slog hurtigt an i Athen, hvor et bredt udsnit af den demokratiske bystats borgere deltog i det politiske liv. Disse borgere havde brug for en uddannelse, der rakte ud over basale kundskaber, så som læsning, skrivning og regning, og rustede dem til at varetage funktioner som embedsmænd og dommere eller sågar til at tale i retten og på folkeforsamlingen. En sådan uddannelse kunne sofisterne levere mod betaling, og de blev derfor opsøgt af unge mænd fra Athens velhavende familier, der ønskede sig en politisk karriere og havde brug for undervisning i blandt andet retorik og politik. Sofisternes uddannelse var radikalt anderledes end den uddannelse, som athenske borgere hidtil havde givet deres sønner. Den traditionelle, athenske uddannelse havde haft et særligt fokus på aristokratiske dyder som sport og musik, foruden naturligvis læsning, skrivning og regning. Sofisternes uddannelsesprogram var i forhold hertil nyt og progressivt og målrettet mod Athens demokratiske samfundsform.

Protagoras (ca. 490–420 f. Kr.) var en af de berømteste sofister og opholdt sig flere gang i løbet af sit liv i Athen, hvor han gav undervisning til de mange borgersønner, der var ivrige efter at blive hans elever. Vores kendskab til Protagoras stammer først og fremmest fra den senere filosof Platon, der giver en udførlig – og kritisk – fremstilling af ham blandt andet i dialogen *Protagoras*, hvor han med Sokrates blandt andet diskuterer begrebet retfærdighed. Protagoras deltog også i grundlæggelsen af den græske koloni Thurioi i Syditalien, hvor han af den athenske politiker Perikles var blevet betroet at udfærdige love til den nye by. Og Protagoras forfattede et stærkt religionskritisk – og nu tabt – værk med titlen *Om guderne*. Værket vakte skandale og medførte, at han måtte forlade Athen. I eftertiden er Protagoras især berømt for den såkaldte *homo-mensúra*-sætning, der skal have været indeholdt i et andet tabt værk. Sætningen kaster lys over Protagoras' syn på erkendelse og lyder:

Mennesket er målestokken for alle ting, både for de værende tings væren, og for de ikke-værende tings ikke-væren.

(Protagoras' *homo-mensura*-sætning)

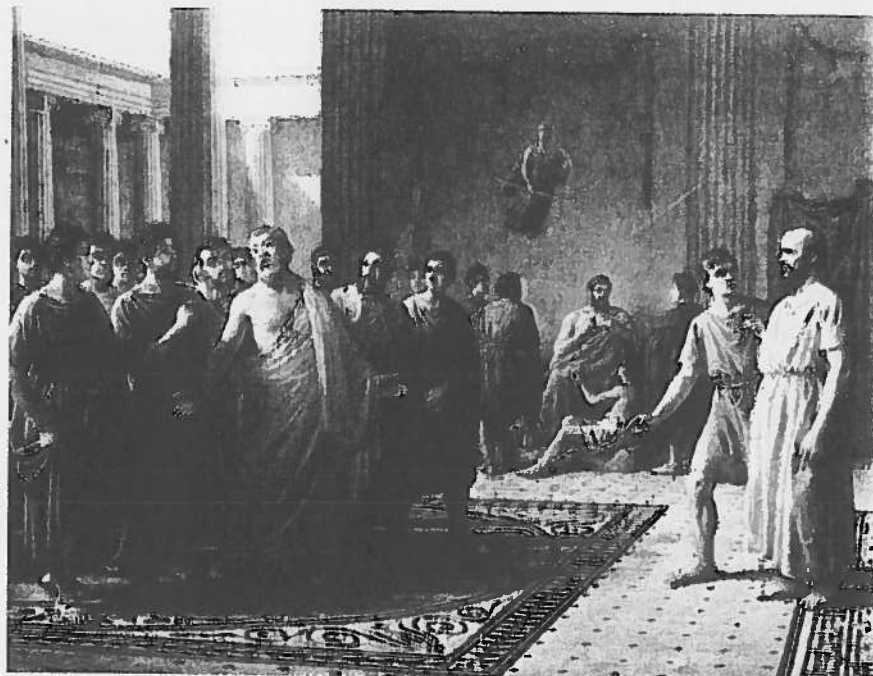
Meningen med dette udsagn er formentlig, at det enkelte menneske erkender den samme ting på forskellige måder. Platon giver i dialogen *Theaitetos* sin kritiske fortolkning af udsagnet ved dét eksempel, at når én person finder

122. Illustration af Pythagoras' opdagelse af harmoniske talforhold. Træsnit i bog af Franchino Gaffurio: *Theorica musicae* 1492

Homo mensúra (latin): 'mennesket (er) målestok'

123. Sokrates møder
Protagoras og de
andre sofister. Viser
scene fra indlednin-
gen til Platons dialog
Protagoras
Constantin Hansen
1865-75

en vind kold, mens én anden finder den varm, er der ingen anden end det enkelte menneske selv, der kan afgøre vindens temperatur. Platon afviste en sådan sofistisk relativisme, der lod sig nøje med fornemmelser og meninger i stedet for sikker viden.

Homo-mensura-sætningen kan læses som Protagoras' indlæg i den filosofiske debat, som rasede i tiden og i særdeleshed blandt sofisterne, om forholdet mellem *fýsis* (natur) og *nómos* (menneskeskabt vedtægt). Dvs. spørgsmålet, om menneskets handlinger udspringer af dets medfødte natur eller af dets egne og samfundets vedtægter. Ud fra hans udsagn om at mennesket er altings målestok mener Protagoras utvivlsomt, at menneskets handlinger og forståelse af verden ikke udspringer af *fýsis*, men derimod af dets *nomos*. Dette kan have ført til den relativisme, som vi så ovenfor i Platons *Theaitetos*, hvor ingen fælles menneskelig verdensforståelse tilsyneladende var mulig. Men ud fra det korte fragment, som homo-mensura-sætningen er, har vi ikke mulighed for præcist at afgøre, i hvilken sammenhæng homo-mensura-sætningen oprindelig indgik, eller hvor radikalt Protagoras mente den.

Selvom ikke alle sofister var enige med Protagoras i, at menneskets erkendelse af verden måtte tage udgangspunkt i mennesket selv, blev homo-mensura-sætningen på en måde hovedoverskriften for sofisternes virksomhed i Athen. For sofisternes hovedbeskæftigelse og hovedindtægtskilde var at udanne kommende politisk aktive borgere i Athen, så de kunne få succes i det

Fýsis (φύσις): natur
Nómos (νόμος): lov,
vedtægt

offentlige liv – i retssystemet og i det politiske liv. Vejen til en sådan succes gik gennem sofisternes speciale: Retorikken, hvis opgave ifølge den almindelige opfattelse var at overtale andre mennesker til at tilslutte sig et bestemt synspunkt. Hvis dette sofistiske projekt skulle lykkes – nemlig at få indflydelse på menneskers holdninger og handlinger – måtte forudsætningen være, at disse holdninger og handlinger ikke var resultatet af dets medfødte og uforanderlige natur, men af dets egne og samfundets vedtagne og foranderlige normer.

Gorgias (ca. 485–380 f. Kr.), der også regnedes for sofist og især var kendt for sin undervisning i retorik, skal sågar være gået så vidt, at han i et – nu tabt – værk hævdede, at der ikke fandtes nogen sandhed. Og hvis der gjorde, fortsatte Gorgias' argument, ville man ikke kunne forstå den, og selv hvis man kunne forstå den, ville man ikke kunne forklare den for andre. Et sådant udsagn, der satte Protagoras' relativisme yderligere på spidsen, medvirkede til, at sofisternes undervisning, og især retorikundervisningen, i visse kredse blev lagt for had som både umoralsk og samfundsskadelig. Den kritiske holdning til sofisterne og deres undervisning var formentlig også betinget af, at Athen i slutningen af 400-tallet var en bystat i både krig og i krise. Den peloponnesiske krig, der med mindre pauser blev udkæmpet mellem Athen og Sparta fra 431 til 404 f. Kr., sled hårdt på Athen og dens borgere og tydeliggjorde, efterhånden som Sparta fik overtaget, at verden ikke længere var den samme som i de blomstrende år efter sejrene over perserne i 490 og 480 f. Kr. Athens stormagtstilling og deraf følgende velstand var stærkt truet, og traditionelle athenske værdier som troen på de olympiske guder og på de demokratiske lederes evner til at træffe de rigtige beslutninger var i skred. En del af dette moralske forfald fik sofisterne skylden for, og både Platons og eftertidens dom over dem var hård. Ikke desto mindre indvarslede sofisterne en helt ny, filosofisk synsvinkel, og deres bredspektrede fokus på mennesker og samfundsforhold satte sig varige spor på så forskellige områder som fx uddannelse og udviklingen af menneskerettighedsbegrebet.

Sofisternes nye og brede uddannelsesprogram kom således til at danne grundlag for såvel romernes som eftertidens syn på uddannelse af unge mennesker til samfundsborgere (se Retorik side 179 og frem).

Med udgangspunkt i diskussionen af forholdet mellem fysis og nomos argumenterede sofisten Antifon for en naturbestemt lighed mellem alle mennesker (en argumentation som sidenhen blev genoptaget af den såkaldt stoiske filosofi):

Vi agter og ærer dem, der er af fornem familie, men dem, der ikke er det, hverken agter eller ærer vi. I dette forholder vi os til hinanden som barbarer, da vi alle af naturen i enhver henseende er skabt på samme måde, både barbarer og hellenere. Dette kan indses af det forhold, at de elementære fornødenheder er fælles for alle mennesker; og at skaffe disse til veje

er muligt for alle på samme vis. Og i alt dette har ingen af os en særstilling, som barbar eller hellener. Vi ånder jo alle ud i luften gennem mund og næse, og vi spiser alle med vore hænder.

(Antifon-fragment)

SOKRATES

Filosoffen Sokrates (ca. 470–399 f. Kr.) levede i Athen samtidig med mange af sofisterne. Sokrates var en almindelig athensk borger, men blev på grund af sin store indflydelse på samtidens intellektuelle et omdrejningspunkt for hele den antikke filosofi. Sokrates skrev ikke noget selv, så hvad vi ved om Sokrates og hans filosofi, ved vi fra andre filosoffer og forfattere, blandt andre komediedigteren Aristofanes, historikeren Xenofon og filosofen Platon. Sokrates' filosofiske hovedinteresse var ligesom sofisternes menneskelige og samfundsmæssige forhold. Den langt senere romerske taler og politiker Cicero skrev om filosofen Sokrates:

Sokrates kaldte imidlertid som den første filosofien ned fra himlen, placerede den i byerne, indførte den i hjemmene og tvang den til at undersøge livet og vanerne og godt og ondt.

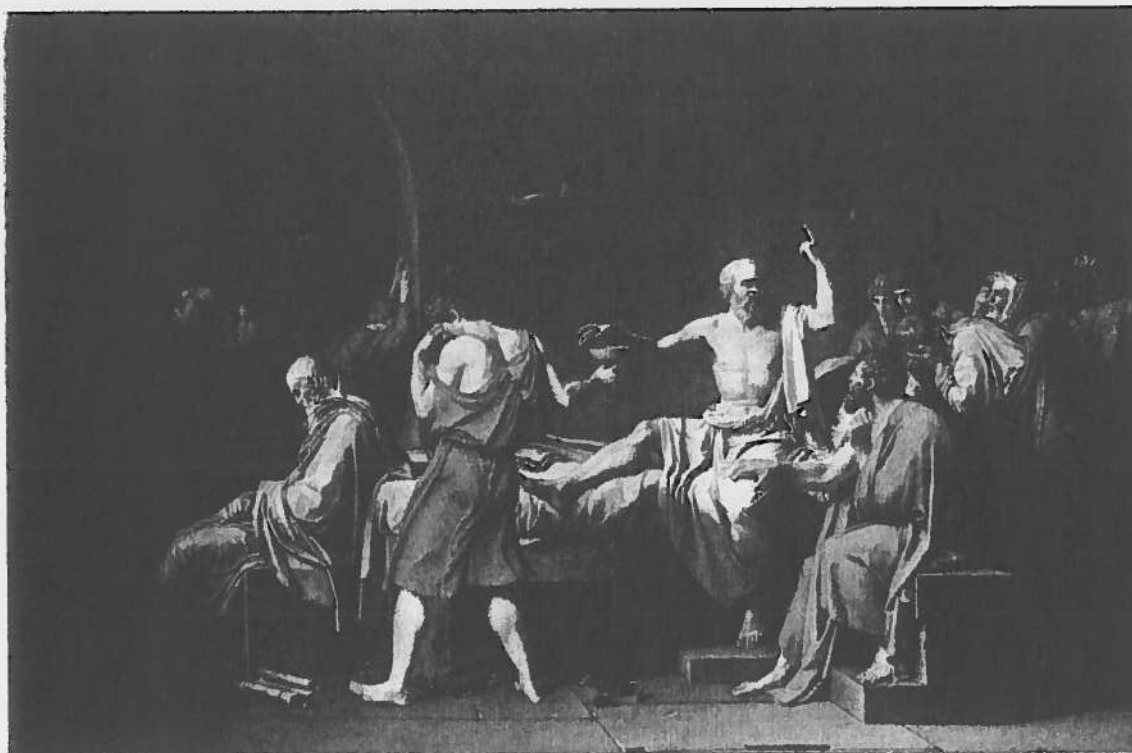
(Cicero *Samtaler i Tusculum* 5. bog, kap. 10)

Sokrates' tilgang til filosofien var imidlertid en ganske anden end sofisternes. Sokrates holdt på, at han – i modsætning til sofisterne – ikke underviste nogen, men at han gennem samtaler søgte at få sine samtalepartnere til at nå til en filosofisk erkendelse. Sokrates kaldte selv denne filosofiske samtaleteknik, hvor især han stillede spørgsmålene, for en *maieutiké tékne* (jordemoderkunst eller maieutik). Sokrates' jordemoderkunst tog udgangspunkt i Sokrates' kendte udsagn *hén oída, oudén oída* 'jeg ved én ting: at jeg intet ved'. Sokrates så således udelukkende på sine mange samtaler som en slags filosofisk fødselshjælp, der skulle hjælpe hans samtalepartnere til selv at barsle med en filosofisk erkendelse. De mange beretninger om Sokrates i den antikke litteratur viser, at Sokra-

Maieutik (μαϊευτική τέχνη): jordemoderkunst, maieutik

124. Sokrates i samtale med den unge og smukke Alkibiades
C. W. Eckersberg
1813–1816

tes må have gjort et dybt indtryk på både sin samtid og eftertid som en stor og markant personlighed, der tiltrak mange – især unge – mænd af den type, der også fulgte sofisternes undervisning. Men samtalepartnernes indtryk af Sokrates var ikke kun positivt. Sokrates beskriver fx sig selv som et generende insekt, en hestebremse, der irriterer og turrer folk med sine vedholdende og til tider ufine spørgsmål om komplicerede begreber og problemstillinger. Og Sokrates endte da også sit liv med at blive dømt til døden efter en anklage om at indføre nye guddomme og at fordærve ungdommen i Athen. Filosofen Platon og historikeren Xenofon er vores hovedkilder til denne retssag, og de var begge dybe beundrere af Sokrates. Platon var så dyb en beundrer, at Sokrates blev den absolutte hovedperson i hans forfatterskab.

Komediedigteren Aristofanes giver et andet billede af Sokrates i komedien *Skyerne* end Platon og Xenofon. I Aristofanes' udformning fremstilles Sokrates nemlig snarere som en verdensfjern og hovmodig naturfilosof og sofist, der med sin retorik og logik kan vende op og ned på alle argumenter – til gavn for bonden Strepsiades der har brug for hjælp til at tale sig ud af sin gæld. Projektet mislykkes, for Strepsiades' forkælede søn, Feidippides, der er årsagen til hele gælden, vender Sokrates' argumentationsteknik mod sin far selv og argumenterer for, at han, Feidippides, gerne må banke sin far. Sokrates' skole *Frontisterion* (tænketanken) brændes til slut ned til grunden af Strepsiades. Det er tankevækkende, at Aristofanes, som tydeligvis ikke har hørt til kredsen omkring Sokrates, slet og ret fremstiller So-

125. Sokrates skal til at drikke skarntydesaften, omgivet af sine nærmeste
Jacques-Louis David
1787

126. Filosofen Sokrates
Marmorbuste
Ca. 380–360 f. Kr.

127. Sokrates hænger i en kurv og studerer himmellegemer, mens Strepsiades og hans søn Feidipides diskuterer. Illustration af scene fra Aristofanes' komedie *Skyerne*. Illustration fra værk af Joannes Sambucus 1564

PLATON

Platon (427–347 f. Kr.) var ud af en fornem og aristokratisk indstillet familie i Athen og hørte til kredsen omkring Sokrates. Platon var endnu kun en ung mand, da Sokrates blev henrettet af athenerne i 399 f. Kr., og anklagen mod og dødsdommen over Sokrates gjorde et uudsletteligt indtryk på ham. Platon grundlagde en del år efter Sokrates' død Akademiet i Athen – navngivet efter Akademos-lunden, hvor det lå. I Akademiet studerede Platon sammen med sine elever så forskellige emner som fx: matematik, astronomi, logik, erkendelsesteori, statsteori, retorik og etik. Platon foretog desuden flere rejser til Syrakus på Sicilien, hvor han blandt andet fungerede som mentor for bystatens tyran Dionysios den 2.

Platon skrev en lang række filosofiske dialoger, hvoraf vi formentlig har alle overleveret. Dialogerne er tydeligvis skrevet med henblik på offentliggørelse, idet dialogformen er velegnet til at præsentere filosofiske emner for et bredere publikum. Sokrates er som nævnt ovenfor hovedperson i næsten alle dialogerne og spiller rollen som udspørgeren, der gennem sine utrættelige spørgsmål fører sine samtalepartnere gennem en lang række filosofiske problemstillinger. Eftersom Sokrates spiller en stor og gennemgående rolle i Platons dialoger, men ikke selv har skrevet noget, er det vanskeligt at afgøre, i hvor høj grad Platons Sokrates er identitisk med den historiske Sokrates. Komediedigteren Aristofanes' meget kritiske fremstilling af Sokrates sammenholdt med historikeren Xenofons fremstilling af Sokrates som en snusfornuftig vejleder af unge mennesker i livets store spørgsmål viser, hvor vidt forskelligt Sokrates' samtid har opfattet ham.

krates som en sofist, der påtager sig at undervise i skruppelløs retorik og argumentationsteknik – hvad han jo ellers selv gjorde meget ud af at pointere, at han *ikke* var og *ikke* gjorde. Men dermed får vi formentlig også en del af forklaringen på, hvorfor athenerne til sidst lod Sokrates henrette. For noget tyder på, at Sokrates i almindelighed blev opfattet som sofist, og at han derfor også, som den markante personlighed han var, kom til at bære en del af skylden for den moralske og politiske krise, i hvilken bystaten Athen befandt sig under og efter den peloponnesiske krig (431–404 f. Kr.)

I Platons udgave af Sokrates' forsvarstale, også kaldet *Apologien*, giver Sokrates en fremstilling af sit liv og virke, som ofte er blevet opfattet som et Sokrates-billede, der ligger tæt på den historiske Sokrates. Sokrates præsenterer her blandt andet sin selvforståelse og arbejdsmetode og forsøger på den baggrund at afvise anklagerne mod sig. I *Apologien* understreger Sokrates, at han ikke kan betegnes som sofist, der jo betyder 'vismand'. For Sokrates er netop ikke vis, hævder han. Det skulle da lige være, at han som den eneste ved, at han intet ved. Selv i denne forsvarstale, som man jo ellers på grund af de hårde anklager skulle tro, at Sokrates tog meget alvorligt, fornemmer man således tydeligt et andet træk ved Sokrates, der også gør sig gældende i hans mange samtaler med folk: ironien. Sokrates' samtalepartnere – eller Platons læsere – har ofte svært ved at finde ud af, hvordan Sokrates selv stiller sig i forhold til det emne, der diskuteres, og om han egentlig ved mere om emnet, end han giver indtryk af. Ironi består jo blandt andet i at antyde, at man mener noget andet, end det man siger.

I *Apologien* anes også Sokrates' etiske grundprincip, nemlig at der er en sammenhæng mellem intellekt og vilje. Den gode mand, der har erkendt, hvad det gode er, vil aldrig handle uret, eller sågar lide nogen uret. Det vil hans erkendelse af det gode simpelthen forhindre ham i. 'Dyd er viden', lyder Sokrates' korte, filosofiske formel. En del af vanskelighederne ved at forstå denne formel består i, at 'dyd' er en dårlig oversættelse af det græske ord *areté*, der er et stærkt konkurrencebetonet ord og egentlig betyder 'bedsthed'. *Areté*, dvs. det at være den bedste, var et ideal allerede for Homers helte som Achilleus og Odysseus – dengang på områder som fx krig, rigdom og veltalenhed. I 400-tallet er begrebet *areté* langsomt blevet omdefinert til en knap så aristokratisk betydning, nemlig det at være den bedste og mest aktive og samfundsnyttige borger i bystaten, og Sokrates bruger begrebet om det at være det bedste menneske i moralsk henseende, og som derfor altid vil handle retfærdigt. En sådan moralsk *areté* opnås gennem filosofisk erkendelse og viden om, hvad det gode og retfærdige er. Og det er netop dét, der er Sokrates' formål med at udøve sin jordemoderkunst: At få sine samtalepartnere til at nå til en filosofisk erkendelse.

På samme måde, som man ofte har diskuteret, hvorvidt Platons fremstilling af Sokrates svarer til den historiske Sokrates, har kronologien i Platons forfatterskab ofte været til diskussion. Dvs., man har diskuteret, hvilke dialoger er ældst og hvilke er yngst, og om der er nogen tydelig udvikling i Platons forfatterskab. Interessen for dette spørgsmål hænger især sammen med, at dialogernes indhold er vidt forskellige. Ikke bare hvad angår de filosofiske problemstillinger, der diskuteres, men også måden hvorpå der diskuteres.

128. Filosofen Platon
Marmorbuste
Ca. 350 f. Kr.

Areté (ἀρετή): bedsthed,
dyd, *areté*

Dialektik (διαλεκτική
τέχνη): dialektisk me-
tode, dialektik

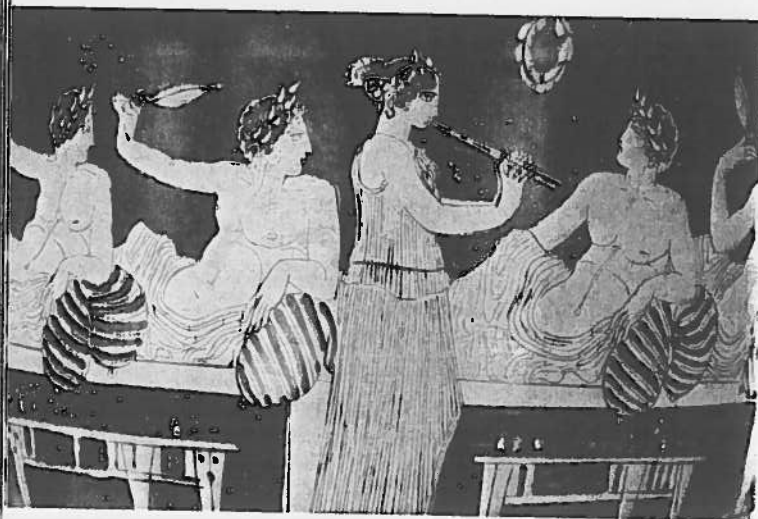
Dóxa (δόξα): mening

Élenkos (ἐλεγχος):
gendrivelse

Epistème (ἐπιστήμη):
viden, indsigt

Aporía (ἀπορία): vildrede

129. Scene fra et
symposion. En fløj-
tespillende hetære
underholder
liggende mænd
Rødfigurs-krater
Ca. 440 f. Kr.

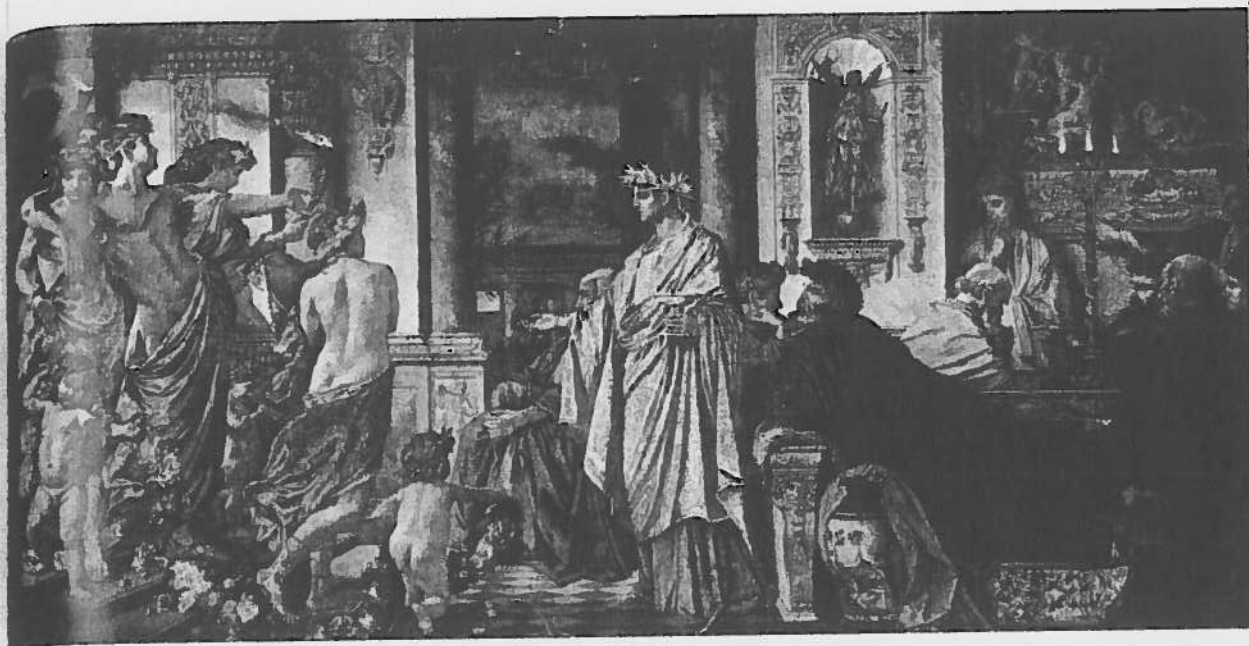

Overordnet kan man sige, at Platons dialoger er bygget op omkring *dialektiké tékne* (dialektisk metode), hvor Sokrates' samtalepartneres umiddelbare meninger om en bestemt filosofisk problemstilling udsættes for Sokrates' dydbebørende spørgsmål. Disse spørgsmål afslører snart, at der netop kun er tale om meninger, af Platon kaldet *dóxa* (mening), der ikke er gennemtænkte og slet ikke kan holde stand mod Sokrates' *élenkos* (gendrivelse). Sokrates' mål er, at samtalepartnerne gennem denne dialektiske metode når frem til doxas modsætning, nemlig *epistème* (viden eller indsigt). Episteme er betegnelsen for den sikre viden og indsigt, der opnås på basis af filosofiske studier. I mange af Platons dialoger ender den filosofiske samtale mellem Sokrates og hans samtalepartnere imidlertid i en *aporía* (vildrede), hvor ingen af parterne kan redegøre for, om de er blevet bragt nærmere på en løsning af det filosofiske problem. Dette gælder fx dialogerne *Protagoras* og *Gorgias*. Mens andre af dialogerne fremstiller en mere beslutsom Sokrates, der benytter store dele af samtalen til at indvie sine samtalepartnere i sin opfattelse af problemstillingen. Dette gælder fx dialogerne *Symposion* og *Staten*.

Netop på grund af sådanne forskelle mellem dialogerne har man tidligere ment, at dialoger, der ender i *aporía*, måtte opfattes som ungdomsdialoger, der var skrevet, inden Platon havde fundet sit eget filosofiske ståsted og lå tættere på den historiske Sokrates' filosofi og metode. Mens de gennemtænkte foredrag, som Sokrates holder i andre dialoger, placerede disse blandt manddoms- eller alderdomsdialogerne, hvor Platons filosofiske system skulle være blevet færdigudviklet. Der er dog grund til at tvivle på, at en sådan faseinddeling af Platons dialoger er holdbar. Det giver snarere mere mening at overveje, hvilket publikum og hvilken sammenhæng

den enkelte dialog er skrevet til. Nogle af Platons dialoger er helt klart enkelt udformede begynderdialoger, der er målrettet et publikum, der skal introduceres til Sokrates' og Platons filosofi, mens andre af dialogerne snarere må betegnes som avancerede, videnskabelige foredrag, der kræver solide filosofiske forudsætninger hos publikum.

I Platons dialog *Staten* er der en særlig berømt passage i værkets 7. bog, der er blevet

læst som en generel forklaringsmodel til hele Platons filosofiske forfatter-
skab, nemlig det såkaldte hulebillede eller hulelignelse. Hulebilledet er et af
flere billeder i *Staten*, som Platon tager i brug for at beskrive sit filosofiske
verdensbillede og menneskets plads og muligheder inden for dette. Man siger
normalt, at Platons verdensbillede er dualistisk, dvs. delt i to dele. Den ene
del kaldes fænomenernes verden, og den anden del idéernes verden. *Fainó-
menon* (det synlige) opfattes med sanserne og er således betegnelsen for alt
det, som mennesket kan se, høre, røre ved etc. Fænomenet er imidlertid blot
afbildninger af en *idéa* (idé), der i modsætning til fænomenet ikke kan opfat-
tes med sanserne, men kun ved hjælp af intellekt og tænkning. Idéerne er så
at sige fænomenernes grundform i perfekte udgaver. Dvs.: I idéernes verden
findes fx den perfekte hest eller den perfekte seng, som alle heste eller senge
i fænomenernes verden blot er mere eller mindre fejlbehæftede efterlignin-
ger af. I idéernes verden findes også, hvad vi i dag ville kalde abstrakte begre-
ber, fx godheden eller retfærdigheden, som idéer.

I hulebilledet, som blev nævnt ovenfor, sammenlignes almindelige
mennesker, der ikke er bevidste om forskellen mellem fænomenernes og
idéernes verden, med fanger, der sidder lænkede i en hule. Disse fanger
opfatter de skygger, som de kan se på hulens væg, som virkeligheden (fæ-
nomenernes verden), og kun den, for hvem det lykkes at komme fri af læn-
kerne og op af hulen, vil indse, at verden uden for hulen er virkeligheden
(idéernes verden).

130. Scene fra Platons
Symposion. Digteren og
værten Agaton byder
den berusede Alkibiades
velkommen
Anselm Feuerbach
1869

Fainómenon
(φαινόμενον): (egentlig
'det synlige') fænomen

Idéa (ἰδέα): idé

131. Illustration af
Platons hulebillede fra
Staten
Jan Saenredam, efter
motiv af Cornelis van
Haarlem
1604

Hulebilledet kan dermed læses som et billede på det skel, som i Platons dialoger drages mellem umiddelbare og overfladiske meninger (doxa) og sikker, filosofisk viden og indsigt (episteme). Doxa hører til i fænomenernes verden, mens episteme hører til i idéernes verden. Og mennesket bør gøre sig fri af doxa for at nå til episteme, ligesom det ene hulemenneske gjorde sig fri af lænkerne og forkastede skyggespillet til fordel for livet uden for hulen. Dette projekt er, som det fremgår af mange af Platons dialoger, uhyre vanskeligt, og Platon lader i *Staten* forstå, at denne frigørelse kun kan lykkes for filosofferne, der derfor også bør sættes i spidsen for staten.

Hvad der også kan læses ud af hulebilledets beskrivelse af fænomenernes og idéernes verden, er Platons negative syn på sanserne i den menneskelige erkendelsesproces. Sanserne kan ganske vist fungere som udmærkede opfattelsesinstrumenter i forhold til fænomenerne, men for at nå til idéerne kræver det intellektets og fornuftens medvirken. Forholdet mellem sanserne og intellektet beskrives i et andet billede i *Staten*, det såkaldte linjebillede, hvor begreberne fænomen og idé kobles med de to erkendelsesteoretiske begreber: doxa og episteme. Den synlige fænomenverden, der forstås og erkendes ved hjælp af doxa, rangerer lavest i linjebilledet og omfatter to kategorier: Sanseobjekter/ting og skygger/spejlbilleder. Mens den intelligible idéverden, der kun kan forstås og erkendes ved hjælp af episteme, rangerer højest og ligeledes omfatter to: Filosofiske ideer og matematiske ideer.

Platons beskrivelse af forholdet mellem idéer og fænomener viser, at menneskets intellektuelle erkendelse af idéerne går *gennem* fænomenerne, der opfattes med sanserne – selvom idéerne rangerer højere end fænomenerne. Det er derfor forkert eller i hvert fald kun udtryk for en halv sandhed, når vi med udtrykket 'platonisk kærlighed' mener et ikke-fysisk og udelukkende åndeligt kærlighedsforhold. I dialogen *Symposion* beskriver Sokrates fx, hvordan han af den vise kvinde Diotima i sin ungdom blev belært om, at vejen til skønhedens idé går gennem sansernes glæde over den skønne krop. Det var ganske vist afgørende for Diotima, at Sokrates blev opmærksom på, at skønheden er noget mere og større end bare en enkelt skøn krop, men sansernes glæde over den skønne krop beskrives hverken som noget, der kan eller bør undgås.

Platon lader til at have arvet nogle af førsokratikernes manglende tillid til sanserne i den filosofiske erkendelsesproces. Der er derfor næppe tvivl om, at en førsokratisk filosof som Parmenides har haft en væsentlig indflydelse på hans filosofiske verdensopfattelse. Parmenides' grundantagelse om, at det værende er uforanderligt, og at det værende ikke kan erkendes ved hjælp af sanserne, kan således genfindes i Platons beskrivelse af idéernes verden. Mere overraskende er det måske, at også Heraklits grundantagelse om altings konstante forandring også kan spores hos Platon. Ganske vist hører forandringen ifølge Platon til i fænomenernes verden, men den tilkendes dog en plads i hans verdensopfattelse. Af samme grund beskrives Platons filosofi som et af de såkaldte formidlingsforsøg, der forsøgte at bygge bro mellem nogle af de tilsyneladende uforenelige, filosofiske modsætninger, som den førsokratiske filosofi havde budt på. Platons løsning på modsætningen mellem forandring og uforanderlighed og mellem sanser og intellekt blev således den dualistiske opdeling af verden i fænomener og idéer.

Ligesom Platons beskrivelse af fænomener og idéer kan opfattes som et formidlingsforsøg, der vil bygge bro mellem de førsokratiske filosoffer Heraklit og Parmenides, kan idélæren også opfattes som Platons skarpe opgør med sofisternes relativistiske verdensopfattelse. Sofisten Protagoras mente, som vi så ovenfor, at det var mennesket selv, der var udgangspunktet for dets erkendelse af verden. Og sofisten Gorgias gik endnu videre og hævdede, at menneskelig erkendelse i virkeligheden ikke var mulig. Beskrivelsen af idéernes verden er derimod Platons filosofiske beskrivelse af den absolut modsatte verdensopfattelse, der er alt andet end relativ.

Hovedkonklusionerne i Platons verdensopfattelse er blandt andet:

- At mennesket ikke kan være udgangspunkt for dets erkendelse af verden, eftersom det selv hører til i fænomenernes verden.
- At menneskelig erkendelse er mulig, men kun gennem intellektets beskæftigelse med filosofi.

Det blev en del af Platons elev Aristoteles' filosofiske opgave at bygge bro mellem Platon og sofisterne – på samme måde som han gjorde det inden for retorikken, hvor også Platon og sofisterne stod stejlt over for hinanden.

ARISTOTELES

Aristoteles (384–322 f. Kr.) blev ikke født i Athen, men i byen Stageira i det nordlige Grækenland. Hans far var læge hos kongen af Makedonien, og som ung mand blev Aristoteles sendt til Athen, hvor han blev student på Platons Akademi. Da Platon døde i 347 f. Kr., forlod Aristoteles Akademiet og rejste til Lilleasien sammen med sin kollega fra Akademiet, filosofen Theofrast. Aristoteles genoptog sidenhen forbindelsen til det makedonske hof, hvor han i en periode var lærer for den senere kong Alexander den Store. Og efter 330 f. Kr. vendte han tilbage til Athen og grundlagde dér i konkurrence med Platons Akademi en filosofisk skole, kaldet Lykeion, sammen med Theofrast.

Aristoteles var stærkt præget af Platons filosofi, som han var blevet fortrolig med i løbet af sine mange år ved Akademiet. Men Aristoteles' mange efterladte skrifter viser også, at han udviklede sin egen selvstændige og dybt originale filosofi – med udgangspunkt i blandt andet Platons idélære. Aristoteles skrev ligesom Platon dialoger med filosofisk indhold, men ingen af disse dialoger er dog bevarede. Hvad vi i dag har bevaret, er en lang række videnskabelige afhandlinger, der formentlig først og fremmest har været beregnet på hans kolleger og studenter i Lykeion. Disse skrifter kaldes traditionelt for esoteriske, idet de retter sig indad mod et fagpublikum og er rige på videnskabeligt og filosofisk fagsprog, mens Platons udadrettede og mere let tilgængelige og pædagogiske dialoger kaldes for exoteriske. Ifølge nogle senere antikke forfattere var også Aristoteles' esoteriske skrifter lige ved at gå tabt i antikken, idet manuskripterne, som efter Aristoteles' død var havnet i Lilleasien, i mange år stod hængt i en fugtig kælder. I sidste øjeblik skal de noget medtagne papyri være blevet bragt til Athen og senere hen til Rom, hvor de blev udgivet.

Aristoteles' filosofiske udgangspunkt var som nævnt Platons idélære, men Aristoteles omformede den og brugte – i stedet for Platons fænomener og idéer – begreberne *hýle* (stof) og *morfé* (form).

Aristoteles opererer ikke som Platon med to adskilte verdener, men understreger, at både stof

Hýle (ὕλη): stof
Morfé (μορφή): form

132. Bogillustration af Aristoteles fra arabisk udgave af en af filosofens egne tekster 13. århundrede e. Kr.

التحفة الیهامیة فی التفسیر
مادونیه علیہ بیان فی تفسیرہ فی